

Inhoudsopgave

Introductie	II
1 Het lied van de kunst	29
2 De ballade van seksueel optimisme	90
3 Drugsfugue	150
4 Riding the blinds	199
Nawoord	245
Dankwoord	253
Literatuurlijst	255
Noten	282

Introductie

BLIJF STAAN ALS JE OVER VRIJHEID WILT PRATEN – EEN VRIJHEIDS-
CRISIS – VERKNOPING – VERSTRENGELING/VERVREEMDING – FREE-
DOM IS MINE AND I KNOW HOW I FEEL – GEDULDIGE ARBEID

BLIJF STAAN ALS JE OVER VRIJHEID WILT PRATEN

Ik wilde een boek schrijven over vrijheid. Dat wilde ik al vanaf het moment – zo niet eerder – dat het onderwerp zich aandiende als onverwachte subtekst in een boek van mijn hand over kunst en wreedheid. Het was mijn bedoeling geweest over wreedheid te schrijven, maar tot mijn verbazing drong door de kieren, het licht en de lucht, vrijheid naar binnen in de bedompte cel van wreedheid. Zodra ik alles had gegeven aan de wreedheid, richtte ik me op de vrijheid. Ik las eerst ‘What is Freedom?’ van Hannah Arendt, en legde mijn verzamelingen aan.

Maar al snel dwaalde ik af en schreef een boek over zorg. Volgens sommigen was het boek over zorg ook een boek over vrijheid. Dat deed me genoeg, want zo keek ik er ook tegen aan. Ik had lang gedacht dat er geen boek meer over vrijheid geschreven hoefde te worden – niet door mij, niet door een ander. Er is nauwelijks een woord denkbaar dat zo is uitgehold, dat zo vaag is en zo gepolitiseerd. ‘Vroeger was ik heel erg bezig met vrijheid, maar tegenwoordig gaat het me vooral om liefde,’ zei een vriendin.¹ ‘Vrijheid lijkt een oneigenlijk gebruikt en uitgehold code-woord voor oorlog, een commercieel exportartikel, iets wat een patriarch zou kunnen “verlenen” of “ontnemen”,’ schreef iemand anders.² ‘Het is een wit woord,’ zei weer iemand anders.

Vaak was ik het ermee eens: waarom niet een minder omstreden, duidelijk actuele en belangrijke waarde ter hand nemen, zoals verplichting, we-

derzijdse hulp, co-existentie, veerkracht, duurzaamheid, of wat Manolo Callahan ‘weerspannige levenslust’ heeft genoemd?³ Waarom niet onder ogen zien dat de ster van de vrijheid misschien eindelijk aan het doven is, dat een aanhoudende obsessie met vrijheid de weerspiegeling kan zijn van een doodsdrift? Midden in een pandemie droegen demonstranten bordjes mee met: ‘Jullie vrijheid wordt mijn dood!’ Waarop gemaskerde anderen riepen: ‘Jullie gezondheid gaat niet boven mijn vrijheid!’⁴

Maar toch, het onderwerp liet me niet los.

Een deel van het probleem schuilt in het woord zelf, waarvan de betekenis bepaald niet vanzelfsprekend is en ook niet door iedereen wordt gedeeld.⁵ Sterker nog, het woord werkt eerder als ‘God’, in die zin dat we nooit zeker weten waarover we het precies hebben, en of we het wel over hetzelfde hebben. (Hebben we het over negatieve vrijheid? Positieve vrijheid? Anarchistische vrijheid? Marxistische vrijheid? Abolitionistische vrijheid? Liberale vrijheid? De vrijheid van de witte kolonisten? Dekolonialiserende vrijheid? Neoliberale vrijheid? Zapatistische vrijheid? Geestelijke vrijheid? Enzovoort.) Dat alles leidt tot de beroemde uitspraak van Ludwig Wittgenstein: *de betekenis van een woord is het gebruik ervan in de taal*. Ik moest aan die opmerking denken toen ik onlangs op de campus van mijn universiteit langs een tafel kwam met daarop een bordje ‘Blijf staan als je over vrijheid wilt praten’. *Ik wil niets liever!* dacht ik. Dus ik bleef staan en vroeg aan de jonge, witte man, vermoedelijk een eerstejaars, over welk type vrijheid hij het wilde hebben. Hij nam me van top tot teen op en zei toen langzaam, met een zweem van venijn, een zweem van onzekerheid: ‘Nou gewoon, je weet wel, *vrijheid*.’ Op dat moment zag ik dat de buttons die hij verkocht waren onderverdeeld in drie categorieën: de bescherming van het ongeboren kind, het provoceren van links, en het recht om wapens te dragen.

Zoals Wittgensteins werk duidelijk maakt, is het feit dat de betekenis van een woord wordt bepaald door het gebruik geen reden voor apathie of treurnis. Het kan juist dienen als aansporing om te achterhalen *welk taalspel er wordt gespeeld*. Dat is ook de benadering in de pagina’s die volgen, waarin ‘vrijheid’ fungeert als een meermaals te gebruiken treinkaartje, gestempeld of geperforeerd door de vele stations, handen

en treinstellen waarlangs de reis voert. (Deze metafoer neem ik over van Wayne Koestenbaum, die hem ooit gebruikte voor de manier waarop in het werk van Gertrude Stein ‘een woord, of een verzameling woorden, transformeert’. ‘Wat het woord betekent gaat je niets aan,’ schrijft Koestenbaum, ‘maar waar het woord naartoe voert gaat je wel degelijk aan.’) Want welke verwarringen er ook ontstaan door over vrijheid te praten, in essentie verschillen die niet van de misverstanden die we riskeren door met elkaar over wat dan ook te praten. En met elkaar praten is precies wat we moeten doen, zelfs, of juist, als je, zoals George Oppen het formuleerde, ‘niet langer kunt rekenen op de woorden.’

EEN VRIJHEIDSCRISIS

Achteraf gezien lijkt mijn besluit om vast te houden aan de term vrijheid twee oorzaken te hebben. De eerste is geworteld in mijn opgebouwde frustratie over het feit dat de term is gekaapt door rechts (zoals te zien was op dat tafeltje van die jonge man). Dat speelt al eeuwen: ‘vrijheid voor ons, onderwerping voor jullie’ gaat al op sinds de stichting van de Verenigde Staten. Maar sinds de jaren 1960 – een tijd waarin, zoals historicus Robin D.G. Kelley aanhaalt in *Freedom Dreams*, ‘vrijheid het doel was waarnaar ons volk streefde. *Free* was een werkwoord, een daad, een wens, een dwingende eis. “Free the land”, “Free your mind”, “Free South Africa”, “Free Angola”, “Free Angela Davis”, “Free Huey”, zijn de slogans die ik me het best herinner’ – heeft rechts zijn greep verstevigd. In slechts een paar harde, neoliberale decennia is de strijdkreet van vrijheid, zoals belichaamd in de Freedom Summer, de Freedom Riders, de bevrijdingsbewegingen van vrouwen en homoseksuelen, overgenomen door groeperingen als de American Freedom Party, Capitalism and Freedom, Operation Enduring Freedom, de Religious Freedom Act en de Alliance Defending Freedom, om er een paar te noemen. Deze verschuiving heeft enkele politiek filosofen (zoals Judith Butler) ertoe gebracht de tijd waarin wij leven te duiden als post-bevrijding (al merkt Fred Moten op dat je met net zoveel recht zou kunnen spreken van pre-bevrijding).⁶ Hoe het ook zij, de discussie over hoe wij ons, tijdelijk, verhouden tot vrijheid, kan worden gelezen als een symptoom van wat Wendy Brown ‘een vrijheids-crisis’ in ontwikkeling noemt, waarin ‘de specifieke antidemocratische

krachten van onze tijd' (die zelfs kunnen floreren in zogeheten democratieën) subjecten hebben voortgebracht – onder wie mensen die 'werken vanuit de notie van een "progressieve politiek"' – die 'geen helder beeld lijken te hebben van de waarde van vrijheid', en die hebben toegelaten dat 'de taal van het verzet de lege plekken opvult die voorheen werden ingenomen door een veel expansievere vrijheidspraktijk'.⁷ In het licht van een dergelijke crisis leek vasthouden aan de term me een manier om me te verzetten tegen die uitruil, om de overgebleven of vrijgegeven mogelijkheden van het woord af te tasten, om stand te houden.

De tweede oorzaak – die de eerste compliceert – is dat ik al langere tijd bedenkingen heb bij de emancipatorische retoriek van voorbije tijden, vooral het soort retoriek waarin bevrijding wordt voorgesteld als een eenmalige gebeurtenis of een scheidslijn. Nostalgie naar eerdere opvattingen van bevrijding – die vaak zwaar leunen op mythologieën van openbaringen, hevige onlusten, revolutionair machismo en teleologische vooruitgang – komt me vaak voor als weinig zinvol, of erger nog, in het licht van sommige uitdagingen van deze tijd, waaronder de opwarming van de aarde. 'Vrijheidsdromen' waarin de komst van vrijheid consequent wordt neergezet als een moment van afrekening (denk aan Martin Luther King Juniors 'dag waarop alle kinderen Gods [...] hand in hand de woorden kunnen zingen van de oude *negrospiritual*: "Free at last, Free at last, Great God a-mighty, We are free at last"') kunnen van cruciaal belang zijn om ons een beeld te vormen van gedroomde toekomstbeelden. Maar ze kunnen ons ook zo conditioneren dat we vrijheid eerder gaan zien als een streven voor de toekomst dan als een voortdurende praktijk in het heden, als iets wat gaande is. Als het een ernstige fout is om vrijheid uit te leveren aan kwade krachten, dan geldt dat net zo goed voor het krampachtig vasthouden aan met de paplepel ingegoten en nooit aan een kritische blik onderworpen opvattingen van vrijheid.

Om die reden is Foucaults onderscheid tussen bevrijding (opgevat als de daad van een bepaald moment) en vrijheidspraktijken (opgevat als een blijvende noodzaak) voor mij cruciaal geweest, zoals wanneer hij schrijft: 'Bevrijding effent de weg voor nieuwe machtsverhoudingen, die moeten worden gecontroleerd door vrijheidspraktijken.' Die propositie spreekt me zeer aan; ik zou zelfs willen zeggen dat ze een leidraad is geweest

voor dit boek. Sommigen zullen dat ervaren als een enorme domper. (*Machtsverhoudingen? Controle? Het ging er toch juist om daar allemaal mee af te rekenen?* Misschien – maar weet waar je aan begint.) Dit is waar Brown op doelt als ze zegt dat de vrijheid om zichzelf te besturen ‘eerder een inventief en zorgvuldig gebruik van macht vereist dan een verzet tegen de autoriteit van die macht; het is sober, uitputtend, en zonder ouders.’ Ik denk dat ze gelijk heeft, al is ‘sober, uitputtend, en zonder ouders’ geen wervende strijdkreet, al helemaal niet voor wie zich toch al uitgeput en ongeliefd voelt. Maar ik vind deze aanpak inspirerender en bruikbaar dan wachten op het ‘uiteindelijke “Grote Feest” van de bevrijding’, zoals de Franse econoom Frédéric Lordon het heeft geformuleerd, ‘de apocalyptische krachtmeting gevolgd door een plotselinge en wonderbaarlijke explosie van een volkomen ander soort menselijke en sociale verhoudingen’.

Lordon betoogt dat het laten varen van de hoop op dat grote feest ‘de beste manier zou kunnen zijn om het idee van bevrijding overeind te houden’; ik ben geneigd dat met hem eens te zijn. Momenten van bevrijding – zoals revolutionaire uitbarstingen, of persoonlijke ‘piekervaringen’ – zijn van immens belang, want ze helpen ons eraan herinneren dat omstandigheden waarvan we ooit meenden dat ze vastlagen niet per se vast hoeven te liggen, dat ze kansen kunnen creëren om de koers te verleggen, overheersing in te perken, een nieuw begin te maken. Maar de praktijk van vrijheid – dat wil zeggen, de volgende ochtend, en de ochtend daarop – maakt, als we geluk hebben, het merendeel uit van ons wakende bestaan. Dit boek gaat over dat nooit eindigende experiment.

VERKNOPING

‘Wat je ook bepleit, je moet het verkopen in de taal van vrijheid,’ heeft Dick Armeij, Republikeins afgevaardigde voor Texas en de oprichter van ‘Freedom Works’, ooit gezegd. Hoe ik ook over Dick Armeij denk, aan het begin van dit project verkeerde ik in de stellige veronderstelling dat het haast niet anders kon of zijn uitspraak zou, in de Verenigde Staten, blijven gelden. Maar tegen de tijd dat ik echt begon met schrijven was het najaar 2016 en leek Armeij maxime in rap tempo onderuit te worden

gehaald. Na jaren van *freedom fries*, Freedom's Never Free en de Freedom Caucus, leek de retoriek van vrijheid tijdelijk op haar retour, en haar plek werd al snel ingenomen door protoautoritarisme. Ik durf nauwelijks op te biechten hoeveel tijd ik in de aanloop naar de verkiezingen heb gekeken naar Trumps onlinesupporters die met steeds nieuwe despotenkoosnamen op de proppen kwamen, zoals 'De patriarch', 'De koning', 'Daddy', 'de Godfather', 'de Alvader' of, mijn persoonlijke favoriet: 'God Emperor Trump'. En dan heb ik het niet alleen over de 8chan-crowd; na de verkiezingen postte het Republican National Committee een kersttweet met 'het grote nieuws van een nieuwe koning', een indicatie van wat er stond te gebeuren. Sindsdien is het in talloze woordwolken bevestigd: 'vrijheid' komt nauwelijks voor in Trump-taal, behalve in de cynische invocatie van 'vrijheid van meningsuiting', ingezet als een trol, of in Trumps akelige mantra van vrijheid-als-straffeloosheid ('wie beroemd is, kan doen en laten wat hij wil').⁸ Zelfs de pogingen van de regering in 2019 om aardgas om te dopen tot 'vrijheidsgas' had meer weg van een bewuste, perverse farce dan van een oprechte, ideologische poging het op een bepaalde manier in de markt te zetten.

In de jaren die volgden puilden de vliegveldkiosken uit van titels als *How Democracies Die*; *Fascism: A Warning*; *On Tyranny*; *Surviving Autocracy*; en *The Road to Unfreedom*. Wendy Browns waarschuwing over 'een existentieel verdwijnen van vrijheid uit de wereld' leek aan kracht te herwinnen, net als haar zorgen dat vele decennia waarin marktvrijheid prevaleerde boven democratische vrijheid erin kunnen hebben geresulteerd dat sommige mensen het verlangen zijn verloren naar de vrijheid van zelfbestuur, en in plaats daarvan een hang hebben ontwikkeld naar onvrijheid – of zelfs een verlangen naar onderwerping. Dergelijke zorgen deden me meermaals denken aan James Baldwins observatie in *The Fire Next Time*: 'Ik heb maar zeer weinig mensen ontmoet – en meestal waren dat geen Amerikanen – met een werkelijk verlangen naar vrijheid. Vrijheid is een zware last.'

In een dergelijk klimaat was het verleidelijk om een boek te schrijven dat beoogde 'een heroriëntatie te zijn op de precieze waarde van vrijheid', of om mezelf en anderen ertoe te bewegen ons aan te sluiten bij Baldwins zeer weinigen met een werkelijk verlangen naar vrijheid. Der-

gelijke oproepen beginnen meestal met een sterke uiteenzetting over wat vrijheid is of zou moeten zijn, zoals in *The Hawthorn Archives: Letters from the Utopian Margins* van Avery F. Gordon, een bundel die in de flaptekst wordt aangeprezen als een ‘toevluchtsoord’ voor het ‘politiek bewustzijn van gevluchte slaven, oorlogsdesserteurs, tegenstanders van het gevangensysteem, gewone mensen en andere radicalen’, en waarin Gordon (in een parafraze van Toni Cade Bambara) stelt: ‘Vrijheid [...] is niet het einde van de geschiedenis of een onhaalbaar doel dat ons steeds ontglipt. Het is geen betere natiestaat, maar dan vermomd als coöperatie. Het is geen ideale verzameling regels die zijn losgezongen van de mensen die ze opstellen of die ernaar leven. En het is al helemaal niet het recht om te beschikken over het economische, sociale, politieke of culturele kapitaal teneinde anderen te onderdrukken en hun geluk te verhandelen in een monopolistische markt. Vrijheid is het proces waarin je toewerkt naar een praktijk waarin je niet beschikbaar bent om te worden onderworpen.’

Meer dan eens heeft zo’n oproep me geraakt en ben ik er wijzer van geworden.⁹ Maar uiteindelijk is het niet mijn stijl. Op de pagina’s die volgen wordt geen vrijheids crisis gediagnosticeerd waarna een oplossing wordt voorgesteld voor die crisis (of voor ons), en ook is de aandacht niet primair gericht op politieke vrijheid. In plaats daarvan duik ik in de gevoelde complexiteiten van de vrijheidsdrang op vier afzonderlijke terreinen – seks, kunst, drugs en klimaat – waar het naast elkaar bestaan van vrijheid, zorg en beperking me bij uitstek een netelige en prangende kwestie lijkt. Op elk van die terreinen besteed ik aandacht aan de manieren waarop vrijheid verknoopt lijkt met zogeheten onvrijheid, iets wat ervaringen oplevert die een amalgaam zijn van dwang, discipline, mogelijkheden en overgave.

Omdat we – vaak terecht – geneigd zijn onvrijheid te associëren met de aanwezigheid van onderdrukkende omstandigheden die we kunnen en moeten proberen te veranderen, is het niet onlogisch dat we de verknoping van vrijheid en onvrijheid instinctief zien als een bron van perfidie en pijn. Om duidelijk te maken hoe overheersing wordt gemaskeerd als bevrijding, voelen we ons genoodzaakt de strengen van de knoop te ontrafelen, met de bedoeling het emancipatorische te scheiden van het

onderdrukkende. Dat geldt met name wanneer we te maken hebben met de relatie tussen slavernij en vrijheid in de westerse geschiedenis en het westerse gedachtegoed – zowel de manieren waarop slavernij en vrijheid zich zij aan zij hebben ontwikkeld en elkaar betekenis hebben verleend, als de manieren waarop witten eeuwenlang op slinkse wijze het discours van vrijheid hebben ingezet om anderen steeds meer vrijheid te onthouden, te ontnemen of te ontzeggen.¹⁰ Deze aanpak lijkt ook zinvol als en wanneer het doel is om de economische ideologieën bloot te leggen die vrijheid op één lijn stellen met de bereidheid een slaaf te worden van het grote geld.¹¹

Maar als we onszelf toestaan af te dwalen – al is het maar voor heel even – van de specifieke taak om overheersing aan het licht te brengen en te veroordelen, zouden we tot de ontdekking kunnen komen dat er meer valt te ontdekken in de verknoping van vrijheid en onvrijheid dan een blauwdruk voor wrede regimes in zowel het heden als het verleden. Want dit is de plek waar soevereiniteit en zelfverlies, subjectiviteit en onderwerping, autonomie en afhankelijkheid, ontspanning en behoefte, plichtsbetrachting en weigering, het bovennatuurlijke en het ondermaanse, samenkomen – soms extatisch, soms rampzalig. Dit is waar we loskomen van de fantasie dat elk zelf enkel, of voornamelijk, hunkert naar coherentie, begrijpelijkheid, zelfbestuur, invloed, macht of zelfs overleving. Een dergelijke destabilisatie mag dan misschien heel modern klinken, maar ze kan ook alarmerend, deprimerend en destructief zijn. Dat alles maakt ook deel uit van de vrijheidsdrang. Als we de tijd nemen om hem te doorgronden, zullen we ons misschien minder gevangen voelen in de mythen en slogans van de vrijheid, minder overrompeld en ontmoedigd door haar paradoxen, en ontvankelijker voor de bijbehorende uitdagingen.

VERSTRENGELING/VERVREEMDING

In *The Story of American Freedom* beschrijft historicus Eric Foner hoe het Amerikaanse beeld van vrijheid lange tijd gestructureerd is geweest door binaire tegenstellingen; gezien het feit dat de slavernij, en de gevolgen daarvan, aan de basis van dat beeld hebben gelegen, is de Zwart/wit-

dichotomie over de betekenis van vrijheid al meer dan vierhonderd jaar een van de belangrijkste van die tegenstellingen, en zal dat ook nog wel even blijven.¹² In een essay uit 2018, over de muzikant Kanye West, heeft Ta-Nehisi Coates deze tweedeling in onomwonden termen uiteengezet, waarbij hij ‘witte vrijheid’ omschrijft als

vrijheid zonder gevolgen, vrijheid zonder kritiek, vrijheid om trots en onwetend te zijn; vrijheid om op het ene moment van een volk te profiteren en het op het andere moment te laten vallen; een vrijheid om dodelijk geweld te gebruiken om jezelf te verdedigen, een vrijheid zonder verantwoordelijkheid, zonder onverbiddelijk geheugen; een Monticello zonder slavernij, een vrijheid van de zuidelijke staten, de vrijheid van John C. Calhoun, niet de vrijheid van Harriet Tubman, die van je verlangt dat je je eigen vrijheid in de waagschaal stelt; niet de vrijheid van Nat Turner, die je oproept om nog meer te geven, maar de vrijheid van een veroveraar, de vrijheid van de sterkere gebaseerd op antipathie of onverschilligheid ten opzichte van de zwakkere, de vrijheid van verkrachtingsbuttons, graaiende mannen en *fuck you anyway, bitch*; de vrijheid van olie en onzichtbare oorlogen, de vrijheid van voorsteden waar rode lijnen worden getrokken, de witte vrijheid van Calabasas.

Coates contrasteert dat alles met ‘zwarte vrijheid,’ die hij omschrijft als dat wat stoelt op een ‘we’ in plaats van een ‘ik’, dat waarin ‘geschiedenis, tradities en strijd niet worden ervaren als een last, maar als een anker in een chaotische wereld’, en dat wat de kracht heeft om mensen ‘terug te voeren naar verbondenheid [...] terug naar Huis’.

Het uitgangspunt van mijn boek is dat ons hele bestaan, inclusief onze vrijheden en onvrijheden, stoelt op een ‘wij’ in plaats van een ‘ik’, en dat we niet alleen afhankelijk zijn van elkaar, maar ook van niet-menselijke factoren die ons begripsvermogen te boven gaan of zich onttrekken aan onze greep. Dat geldt zowel voor wie de opvatting ‘niemand is vrij zolang niet iedereen vrij is’ huldigt (à la Fannie Lou Hamer), als voor aanhangers van de ‘kom me niet te na’-variant, al loochent die laatste hem ook meteen. Het is tevens een erkenning van het feit dat we nog zo hartstochtelijk kunnen hameren op onderlinge afhankelijkheid en verstrengeling, maar